

Հասմիկ ԱՓԻՆՅԱՆ

ԱՇՈՒՂ ԻԳԻԹԻ ԵՐԳԵՐԸ

Խորհրդային տարիները հայ ազգային աշուղական երգարվեստի զարգացման կարևոր ժամանակահատված էին, երբ ասպարեզ եկած երգիչ-բանաստեղծները՝ Խայաթը, Աշխույժը, Ռազմիկը, Հրկեզը, Սմբատը, Գրիգորը և ուրիշներ, իրենց երգարվեստով հող նախապատրաստեցին Հավասի, Աշոտ, Շահեն աշուղների «եռաստղ համաստեղության» գործունեության համար: Այս եռյակի ստեղծագործության մեջ էլ բյուրեղացան և որոշակիացան սկզբունքներ, որոնք և բնութագրական նշանակություն ունեցան այդ արվեստի հետագա զարգացման համար: Անվիճելի է, որ նոր ժամանակների երգիչների ստեղծագործությունը խարսխված է Ալեքսանդրապոլի դպրոցի ավանդույթներին: Ակունքը՝ հայ ազգային ժողովրդական երգային բառապաշարն է, բայց այլ գույներով ու մտածողության բոլորովին թարմ շնչով: Մա, թերևս, ժամանակի հետ առնչվող նոր մոտիվների գործածությամբ էր պայմանավորված, առավելապես ժամանակակից մարդու հուզաշխարհի, նրա զգացմունքների բազմաբնույթ արտացոլմամբ:

Ազատ ու անկախ հայրենիք, կառուցվող նոր քաղաք, հավերժական սեր էր գովերգում նաև նույն ժամանակների երգիչ աշուղ Իգիթը¹, որի անունը միշտ չէ, որ հիշատակվում է խորհրդային շրջանի աշուղների շարքում: Ի տարբերություն իր սերնդակից ու գրչակից ընկերների, որոնք ,գործունեությունը սկսելով ծննդավայրում, հետագայում կենտրոնացան մայրաքաղաքում, Գեղամ Մարտիրոսյանը մնաց հայրենի քաղաքում և մինչև կյանքի վերջն ապրեց ու հիմնականում ստեղծագործեց Լենինական - Գյումրիում:

Իգիթը սիրված և հանրաճանաչ աշուղ է: Նրա երգերը բերանացի երգում են թե քաղաքային, թե գյուղական միջավայրերում, հնչում են ռադիոյով, հեռուստատեսությամբ: Մինչ օրս, սակայն, նրա ստեղծագործությունը խորությամբ չի ուսումնասիրվել: Նրա երգերի մեծ մասը պահպանվում է ժապավենների վրա ձայնագրված, մի մասն էլ ձեռագիր-սևագիր վիճակում է: Հրատարակված միակ գիրքը «Շիրակն իմ մուսան» ժողովածուն է՝ կոմպոզիտոր Ազատ Շիշյանի ձայնագրություններով, որում ընդգրկված է աշուղի երգանիի մի չափազանց համեստ հատվածը, ընդամենը 35 երգ:² Առանձին նմուշներ էլ հրատարակվել են մեկ - երկու այլ ժողովածուներում³ հիմնականում քաղված վերոհիշյալ գրքից: Հայրենիք և սեր, զովասանություն և խրատ, կարոտ ու բողոք: Մրանք են աշուղի ստեղծագործության ոգեղնյան ազդակները, որոնք նա ժառանգել է ավագ ընկերներից: Ինչ էլ որ նա ասում է, անկեղծ է, հավատում է ինքը և հավա-

¹ Աշուղ Իգիթ՝ Գեղամ Մարտիրոսի Մարտիրոսյան, ծնվ. 1908թ., Ալեքսանդրապոլում, ավանդական երաժիշտների ընտանիքում: Առաջին տպավորությունները քաղաքի ճանաչված աշուղների՝ Ջիվանու, Շերամի երգերից էին, որ հայրը՝ «չաղչի» Մարտիրոսն էր երգում: Տարրական դպրոցն ավարտելուց հետո զբաղվել է ինքնակրթությամբ, տարվել թատրոնով, նույնիսկ որոշ ժամանակ փոքրիկ դերերով հանդես է եկել քաղաքի թատրոնում, որտեղ և ստացել է «Իգիթ» անունը, աչքի է ընկել հասկապես զեղեցիկ ձայնով: Հետագայում, թողնելով թատրոնը, ամբողջությամբ նվիրվում է սեփական երգերի հորինմանը և կատարմանը: Երիտասարդ երաժիշտներից կազմում է սիրողական խմբեր և ելույթներ ունենում Հայաստանի տարբեր քաղաքներում ու գյուղերում: Իգիթը 600-ից ավելի աշուղական խաղերի, այդ թվում 250 եղանակավորված երգերի հեղինակ է: Նրա գրչին են պատկանում «Գուսան Շերամ» և «Քրիստոս՝ աշխարհի փրկիչ» երաժշտադրամատիկական ստեղծագործությունները: Մասնակցել է հանրապետական ստուգատեսների, փառատոների, ստացել բազմաթիվ մրցանակներ: Վախճանվել է 1998 թվականին, Գյումրիում:

² Գ ու ս ա ն Ի գ ի թ, Շիրակն իմ մուսան, Երգերի ժողովածու, ձայնագրությունը Ա. Շիշյանի, Եր., 1968:

³ Հայրենասիրական երգեր (ինքնուս ստեղծագործողների, նաև աշուղների) նվիրվ. Հոկտեմբերյան Մեծ Ռևոլյուցիայի 25-ամյակին, կազմեց և խմբագրեց Ա. Մանուկյանը, ժող. ստեղծագործության տուն, Եր., 1942, էջ 41; Երգարան, Եր., 1993, էջ 471-473; Հայրենական Մեծ պատերազմը հայ ժող. և զուսանական երգերում, կազմողներ Մ. Բրտոյան, Ա. Փահլևանյան, Եր., 1995, էջ 31, 104:

տացնում, ունկնդրին համակում է իր հուզականությանը, բնականությանը:⁴ Աշուղի մեջ մեկտեղված են երգիչն ու բանաստեղծը, ստեղծագործողն ու հրապարակախոսը: Իր նշանավոր նախնիների՝ Մայաթ-Նովայի, Ջիվանու հետևորդն է և նրանց օրինակով էլ երգում է որպես ժողովրդի սրտի ցավի թարգման, նրա մտքերի արտահայտիչ. «Խոսքի թուրն է լեզուն սրած գուսանը»⁵, իր ազգի ծառան է և պարտավոր է «Մազը ձեռքին գիշեր-ցերեկ երգ ասել...»:⁶ Իգիթի մտապատկերում բարձր հասկացություններ են հայրենիքը, հայրենի քաղաքը, իր երկիրը.

Քո որդին եմ, քո երգիչը, օր ու գիշեր երգ եմ ասում,

Քո ներկայի, ապագայի արևաշող գովքն եմ ասում...⁷

Մտորումներում ճշմարտություն ու արդարություն է փնտրում երգիչը, տրտմուն կարտոսից, անգամ ընդվզում կյանքի անարդարությունների դեմ: Որոշ երգերում զգացվում են հոգեկան խռովք ու ներքին երկվություն: Այդուհանդերձ, աշուղի քնարի հիմնական լարը սիրո մոտիվն է, և նման երգերում իշխողը ներանձնային, մտերմիկ-քնարական տրամադրությունն է՝ որպես սրտից բխած ու սիրեցյալին ուղղված խոստովանություն իր մտածողության, պատկերային համակարգի, զգացմունքների ու խոհերի արտահայտման ուրույն ձևի մեջ.

Այս գիշեր խնդալով եկար,

Թուխ աչքերիդ լինեմ մատաղ,

Հյուսերդ շաղ տալով եկար,

Լույս երեսիդ լինեմ մատաղ:⁸

Աշուղը, ընդհանուր առմամբ, հավատարիմ մնալով ավանդական ձևերին, օգտվում է երգի փոխառության ընդունված տեսակներից: Այսպես՝ ժողովածուի միակ «Նորասպակ հարսն ու փեսեն»⁹ ծիսական երգի տեքստը չնչին փոփոխություններով, գրեթե նույնությամբ կրկնում է աշուղ Փիրդալամի «Հարս ու փեսի գովեստ»-ը:¹⁰ Նշենք նաև, որ Փիրդալամի երգի եղանակը ոչ մի ժողովածուում մեզ չի հանդիպել, իսկ Իգիթի ներկայացրած մեղեդային տարբերակում, ուր պարզորոշ դիտարկվում են ավանդական եղանակներին հատուկ կաղապարային որոշ առանձնահատկություններ, անվարան զգացվում է աշուղի հեղինակային ձեռագիրը: Կարևորենք և այն փաստը, որ ժողովածուում կազմողը՝ կոմպոզիտոր Ազատ Շիշյանը, ձայնագրությունները կատարել է անմիջապես երգի հեղինակի ձայնից: Անշուշտ, սա աշուղական երգարվեստում միակ օրինակը չէ և վկայում է աշուղական երգչական գործունեության մեջ հաճախակի կիրառվող ոչ միայն մեղեդային, այլև խոսքային կաղապարների փոխառման ու գործածության մասին:

Երբեմն ասելիքն առավել խոսուն դարձնելու նպատակով աշուղը դիմում է ուրիշ հնավանդ արտահայտչամիջոցների: «Չարթի՛ր, անուշ կինս» երգը¹¹ դրա վառ արտահայտություններից է: Երգի յուրաքանչյուր տունն ավարտվում է «Չարթի՛ր, անուշ կինս, զարթի՛ր» կրկնակի դեր կատարող տողով, որի գործառույթը միայն կառուցվածքի եզրափակումն է: Ընդհակառակը, նման կրկնատողի կարելի է հանդիպել բովանդակությամբ, ժանրային պատկանելությամբ և գործառույթով միանգամայն տարբեր հորինվածքներում: Այս հատկանիշով էլ սրանք կարելի է խմբավորել միևնույն տիպի երգատեսակի մեջ և ընդհանուր առմամբ բնորոշել իբրև «արթնացումի երգի» տեսակ, հայտնի՝ հայ ժողովրդական երգարվեստում ամենավաղ ժամանակներից: Իբրև օրինակ բերենք նաև Կոմիտասի «Ել, ել»-ը,¹² Ան. Տեր-Ղևոնդյանի և Սպ. Մելիքյանի գրառած «Շիրակի ողբ»-ը,¹³ Պաղտասար Դպիրի «Ի ննջմանդ արքայական»-ը,¹⁴

⁴ Գ. մ. ս. ն. Ի. գ. ի. թ., նշվ. աշխ., էջ 4:

⁵ Նույն տեղում, էջ 18:

⁶ Նույն տեղում, էջ 17:

⁷ Նույն տեղում, էջ 22:

⁸ Նույն տեղում, էջ 50:

⁹ Նույն տեղում, էջ 68:

¹⁰ Գ. Լ. և Ն. Ն. յ. ա. ն., Թատրոնը հին Հայաստանում, Եր., 1941, էջ 142:

¹¹ Գ. մ. ս. ն. Ի. գ. ի. թ., նշվ. աշխ., էջ 36:

¹² Կ. Ն. մ. ի. տ. ա. ս., Երկեր, հ. IX, Եր., 2000, էջ 230:

¹³ Սպ. Մ. է. ի. թ. յ. ա. ն., Ան. Տ. ե. ր. - Ղ. և Ն. Ն. յ. ա. ն., Շիրակի երգեր, Թի. ֆ., 1917, էջ 31:

«Չարթիր, լառ»-ն,¹⁵ «Վեր կաց»-ը¹⁶ և ուրիշ շատ երգեր: Գրականագետ Հենրիկ Բախչինյանի դիպուկ բնութագրությամբ այս երգերը, սկզբնավորվելով դեռևս գեղջկական երգաստեղծության մեջ, հետագայում ներթափանցել են աշուղական երգարվեստ, ապա նաև՝ պոեզիա:¹⁷

Իգիթի բանաստեղծական լեզուն պարզ է, ամմիջական ու գունեղ, գերծ աշուղական խճողված բարդություններից, պաճուճանքներից, պատկերավոր է՝ հարուստ համեմատություններով, գեղեցիկ մակդիրներով.

...Քայլվածքդ անգամ, ինչպես կաքավ, վարսերդ սյավ՝ մագիղ մեռնեմ,

Հագել ես խաս, կըսլալսաս, բոյդ երկնահաս, վագիղ մեռնեմ...¹⁸

Իգիթը բանաստեղծական ուղիղ խոսքն է նախընտրում.

Դու ինձ համար գեղեցիկ ես, ուրիշ սիրուն ես չեմ ուզում...

Ոսող աղբյուրի գուլալ ջուր ես, ուրիշ աղբյուր ես չեմ ուզում...¹⁹

Այդուհանդերձ, ասելիքի արտահայտման կարևոր գործոնը մեղեդին է՝ եղանակը, որ երգվող բանաստեղծության մեջ խոսքին հավասարագոր բաղադրիչ է: Աշուղ Իգիթը մեղեդիներ կերտելու մեծ վարպետ է: Եղանակավորված երգերից յուրաքանչ-յուրն իր ինքնուրույն եղանակն ունի: Մեղեդիակազմության պարզությամբ, եղանակի ծավալման արտակարգ երգայնությամբ, կառուցվածքային հստակությամբ առանձնացող հորինվածքներում պարզորոշ լսվում են Ալեքսանդրապոլի քաղաքային երգերի արձագանքները: Անուրն, անշուշտ, Շիրակի ժողովրդական երգարվեստի հարուստ ելևէջային պաշարն է: Երբեմն մեղեդիներից մեկը կարող է հիշեցնել գեղջկական հարազատ պարերգ կամ քաղաքային մկազարանային հուզառատ որևէ եղանակ: Մտածողության մեջ ազատ է, անկաշկանդ, գերծ աշուղական կաղապարային սխեմատիկ սահմանափակություններից: Համեմատաբար սակավ են հանդիպում պատրաստի եղանակներ՝ ավանդական մեղեդային կաղապարներ: «Ախ իմ վառ սերը», «Գանգատ ունեմ», «Բերեք գրեմ դիմումի տակ»²⁰ երգերում դրանք գործածված են ինքնատիպ մեկնաբանությամբ: Ռ. Աբայանը այս երևույթը մեկնաբանում է հետևյալ կերպ. «... ամեն մի աշուղ այդ եղանակները կատարել է իր ձևով, և առավել շնորհալի աշուղները, իմպրովիզացիա անելով, ամենայն հավանականությամբ դրանց մեջ մտցրել են նաև իրենց սեփականը: Դրանց մեջ ստեղծագործական տարր անպայման եղել է...»:²¹

Հողվածի սահմաններից դուրս է Իգիթի երգերի տաղաչափության հանգամանալի քննությունը, այն մեծամասամբ չի ենթարկվում աշուղական ընդհանուր կանոններին և օրինաչափություններին, թեև որոշ նմուշներ, հորինված են աշուղական ավանդական կաղապարով:²² Գրեթե բոլոր մեղեդիներում կարելի է նկատել առանձին հատվածների, կառուցվածքը եզրափակող ելևէջային դարձվածքների նմանություններ, որոնք սակայն, երգերում միօրինակության տպավորություն չեն ստեղծում: Ընդհակառակը, այդ դարձվածքների վարպետ կիրառումը վկայում է հեղինակի ձեռագրի յուրատիպությունը և անհատական ոճը: Վերոհիշյալ ժողովածուի բոլոր երգերը սկսվում են գործիքային նախանվագով, որը հիմնականում երգերի կրկներգերի մտովներով է կառուցված: Իգիթի երգերը ծավալով մեծ չեն, գողտրիկ հորինումներ են բանաստեղծական խոսքի և մեղեդու կատարյալ ներդաշնակությամբ: Շարադրանքի տեսակետից այդ հորինվածքները առավել մոտ են աշուղ Շերամի երգերին. երգ-եղանակներ են, մեղեդիներ՝ բացահայտված բանաստեղծական խոսքի միջոցով: Համարյա բոլոր երգերում առաջին հայացքից պարզ թվացող ձայնակարգային կառույցը հարուստ է ու գունեղ, առատ արտերացիաներով: Միևնույն երգի սահմաններում հիմնական և ձևափոխված աստիճանների հանդես գալը (անշուշտ, դրանք հանդիպում են ոչ թե իրար

¹⁴ Ա. Ք ո ղ ա թ յ ա ն, Հայ գուսանական երգեր, Եր., 1976, էջ 203:

¹⁵ Զինվորագրությունը հայ ժողովրդական երգարվեստում, Եր., 2000, էջ 250:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 125:

¹⁷ Հ. Բ ա խ չ ի ն յ ա ն, XVII-XVIIIդդ. հայ գրականությունը, Եր., 1999, էջ 213:

¹⁸ Գ ու ս ա ն Ի գ ի թ, նշվ. աշխ., էջ 54:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 57:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 23, 46, 63:

²¹ Ռ. Ա թ ա յ ա ն, Գուսան Հավասի, Եր., 1963, էջ 86:

²² Գ ու ս ա ն Ի գ ի թ, նշվ. աշխ., էջ 15:

կողքի, միմյանց հաջորդելով, այլ տարածության վրա) տոմայնական հետաքրքիր անցումներով են հարստացնում ձայնակարգային հենքը՝ մեղեդուն հաղորդելով գեղեցիկ նրբերանգներ: Այս բանին մեծապես նպաստում է կշռույթի ու ելևէջի սահուն և զարդարուն ծավալումը: Իգիթի երգերը զգացմունքային են, հուզական, դրանց քնարականությունը նպաստում է փոքր ձայնածավալը, որի առավելագույն սահմանը չի գերազանցում ութնյակը (օկտավա): Կան երգեր, որոնցում մեղեդու ծավալումը հիմնվում է մեկ դարձվածքի տարբերակային կրկնության վրա: Այդպես է օրինակ «Իմ Երևան» երգում:²³ Մեծալար հնգյակի (կվինտա) սահմաններում հյուսվող եղանակը պարզ է, անպարզույճ: Չայնակարգային զարտուղությունը հարուստ երանգներ է հաղորդում մեղեդուն: Երաժշտաբանաստեղծական առաջին տողը ներառում է ընդամենը փոքրալար եռյակ (տերցիա), ընդհակառակը, հաջորդ՝ երկրորդ տողում տեղի է ունենում անցում դեպի լյա բենոլ վերջածայն (as): Գունեղությունը ստեղծվում է հատկապես վայրընթաց մեծացրած սեկունդայի շնորհիվ (es-d-ces-b-as), որն այնքան բնորոշ է աշուղի երգերին և հաճախ է հանդիպում մեղեդային շարահյուսվածքում: Նույնատիպ դարձվածքները «Հազար ու մեկ նագով», «Հետ արի, թառվան», «Ի ու ինձ համար», «Տարան իմ յարը» և ուրիշ շատ օրինակներում²⁴ կարևոր դեր են կատարում, նույնիսկ ձևակազմական գործառույթ ունեն: Մի բնորոշ առանձնահատկություն ևս: Իգիթի երգերը միշտ հստակ և ավարտուն են՝ երբեմն կառուցված սրամիտ անհամաչափությամբ: Իգիթը միտումնավոր կիրառված անհամաչափությունների գեղեցիկ օրինակներ ունի: «Հետ արի, թառվան»²⁵ երգը կազմված է երկու մասից՝ վեցտող տնից և քառատող կրկնակից, ընդ որում, մեղեդու հիմնական մասն ունի հավասար տևողությամբ երեք նախադասություն, յուրաքանչյուրը 4+4+4 տակտերի հարաբերակցությամբ, իսկ կրկնակը՝ երկու անհավասար 4 + 5 տակտերից: Այս անհամաչափությունը չի խախտում երգի ամբողջականությունը, և հորինվածքի կառույցն իր ամբողջության մեջ միանգամայն տրամաբանական ու ավարտուն է:

«Իմ պատավ յարը թանկ է»²⁶ երգում մեղեդին կազմավորվում է բոլորովին այլ սկզբունքով: Երկու պարբերությունից կազմված երաժշտական կառուցվածքը՝ A+B, տրոհվում է 2 հավասար՝ 6+6 տակտամասերի՝ յուրաքանչյուր բանաստեղծական տողին համապատասխանող երաժշտական մեկական անդամով (3տ+3տ): Նույն երգի սահմաններում խառը չափերի համադրումը ոչ թե ծանրաբեռնում է, այլ զուսպեղ բազմազանություն է հաղորդում մեղեդային կտավին: Երգի դրամատիկ հանգույցը փոքրալար եռյակի (տերցիա) շրջանակում ձևավորվող մոտիվն է, որ վայրընթաց շարժումով իջնում է դեպի փոյուզիական սի (h) հենակետ: Հիշենք, որ cis-c և մնամատիպ քրոմատիկ աստիճանների մեջընդմիջվող հաջորդումը հայ ազգային երաժշտության ինքնատիպ դրսևորումներից է, ինչի մասին Մ. Բրուսյանը գրում է. «Ալտերացիան ոչ միայն սովորականի նման սրում է լադային անկայուն աստիճանների ձգողականությունը դեպի կայուն աստիճանները, այլ նաև նպաստում միևնույն լադի սահմաններում տարբեր գույների ստեղծմանը»:²⁷ Այդուհանդերձ երգիչին բնորոշ չէ չափազանց շատ ալտերացիաներով ու քրոմատիզմով տարվելը և դրանցով մեղեդու հնչյունային կարգը բարդացնելն ու խճողելը, մի երևույթ, որ բավական տարածված է այլ աշուղների ստեղծագործություններում: Իգիթի երգերի ձայնակարգային հիմքը, որ բխում է հայ գեղջկական երաժշտության սկզբունքներից, ընդհանուր առմամբ պարզ է ու հստակ:

Կառուցվածքային անհամաչափության հետաքրքրական այլ օրինակներ են նաև «Բարև տարեք»-ը²⁸ և «Կովխոզի աղջիկ»-ը:²⁹

«Ինչի համար խռովել ես», «Ախ իմ վառ սերը», «Տեսա»³⁰ և էլի մի քանի երգերի կառույցում առաջին պարբերության երկրորդ նախադասությունը կրկնվում է կառուց-

²³ Գ մ ո ս ա ն Ի գ ի թ, նշվ. աշխ., էջ 9:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 32, 57, 61, 66:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 67:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 34:

²⁷ Մ. Բր ո ս յ ա ն, Հայ ժողովրդական երաժշտական ստեղծագործություն, Եր, 1983, էջ 54:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 27:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 19:

³⁰ Գ մ ո ս ա ն Ի գ ի թ, նշվ. աշխ., էջ 56, 63, 30:

վածքի վերջում՝ իբրև եզրափակող դարձվածք, մեծամասամբ անփոփոխ, երբեմն նաև՝ տարբերակված: Սա աշուղի կիրառած երաժշտական կառուցվածքային հնարանքներից ամենարճարուն է, որ դիտարկվում է նաև Շերամի բազմաթիվ երգերում,³¹ և հարազատ է քաղաքային երգերի երաժշտաբանաստեղծական կազմությանը:

Աշուղ Իգիթի երգերն ընդհանուր առմամբ քնարական պատումներ են թե՛ իրենց բանաստեղծական բովանդակությամբ և թե՛ մեղեդիական շարադրանքով, ջերմ են, պարզ ու անմիջական՝ զերծ ավելորդ հռետորականությունից:

ПЕСНИ АШУГА ИГИТА.

___ *Резюме* ___

___ *А. Апинян* ___

Игит (Гегам Мартиросян) - яркий представитель армянской национальной ашугской школы советского периода. Продолжатель традиций Дживани и Шерама, современник Аваси, Ашота и Шагена, в своих песнях воспевал Родину, родной город, природу. Его герой - человек новых времен со своими чувствами и думами. Главная тема, однако, - любовная лирика. В песнях Игита редко встречаются традиционные формы ашугского стихосложения. Поэтический язык прост, но выразителен, богат эпитетами, сравнениями. Игит - создатель великолепных мелодий, отличавшихся напевностью, ладоинтонационной стройностью. Поэтический текст и мелодия песен Игита тесно сплетены и дополняют друг друга. В их основе - родные напевы ширакского музыкального фольклора. Черты творчества ашуга - лаконичность, красочность и скудное использование музыкальных выразительных средств.

³¹ Շ ե ր ա մ, Երգեր, Եր., 1981, էջ 34, 46, 78: